

Õiguskeele kaks arenguteed

AIME VETTIK

Õiguskeele tegevtoimetaja

I

Eesti õiguskeele teadliku kujundamise algusajaks tuleb lugeda XX sajandi 20.–30. aastaid, kui omakeelse seadusloome ja kõrgharitud juristkonna koolitamise tarbeks vajati eestikeelset terminoloogiat. Need olid aastad, mil valitses üldine keeleelevus: Johannes Aaviku juhitava keeleuendusliikumisega samal ajal kujundati välja ka kirjakeele arendamise üldpõhimõtted.

Õiguskeele arendamises osalesid aktiivselt juristid-seadusloojad ja Tartu ülikooli õigusteaduskonna õppejõud. Keeleteadlasena nõustas neid Johannes Voldemar Veski, mees, kes töötas välja eesti terminiloome üldpõhimõtted

J. V. Veski põhimõtteks oli, et terminiloomes tuleb lähtuda eeskätt oma keelest. Juba 1913. Aastal kirjutas ta oma artiklis „Eesti kirjakeele edasiarendamise teedest“ [\[1\]](#), et sõnaloometöös tuleks „meie keele praegune sõnade tagavara hoolega läbi sõeluda ja sealt unustusse vaibunud tarbekohane vara uuesti tarvitusele tuua ning sündsäl korral isegi vanadesse astjatesse uut viina valada“. Kõigepealt pöördus ta üldkeele ja murrete poole, kuid vaatas ka üle lahe soome keele poole.

Kõige põhjalikumalt oli eesti keele sõnavara fikseeritud 1869. aastal ilmunud F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus, mis sisaldas ligemale 50 000 sõna. Just seda raamatut kasutas Veski sõnaainestiku põhiallikana.

Näiteid.

Veski leidis Wiedemanni sõnaraamatust Hiiu murrakule iseloomuliku verbi *kehtama* – 'suutma, julgema' ning tegi sellest *i*-tüvelised tuletised *kehtima* ja *kehtivus*.

Saarte murde verbist *liikima* – 'läbi käima' tuletas ta tegusõna *liiklema*.

Wiedemannil on sõna *loendus* tähenduses 'ettelugemine', verb aga puudub. Veski tuletas sealt verbi *loendama* ja andis sellele praeguse tähenduse.

Wiedemannil on sõna *sõltus* tähendusega 'sidumispael, tripp riputamiseks'. Veski moodustas sellest verbi *sõltuma*.

Wiedemannil on *hoius* 'hoidmine, kaitsmine, hooldus' – Veskil on see 'deposiit'.

Wiedemannil on *elatis* 'eluase, maja', Veskil 'üalpidamine'.

Tegusõna *hagema* on tuntud nii Põhja-Eesti murretes kui ka soome keeles. Murretes tähendas see '(hunti) hurjutama; saaki püüdma; otsima, nõudma'. Soome keeles on sel sõnal peale üldkeelse sisu – '(üles või välja) otsima; hankima, tooma; taotlema' – ka õigustermini staatus.

Samasugune staatus – 'kohtu korras nõudma' – anti talle ka eesti keeles.

Omamoodi tööõnnetusena sai eluõiguse termin *tuvastama*. *Tuva*-tüve pole olemas. Veski on selgitanud selle sõna saamislugu järgmiselt. Üks juuraprofessor olevat soovitud saada vastet saksa verbile *feststellen*. Veski olevat pakkunud *turvastamist*. Professor olevat kirjutanud selle endale märkmikku ja lubanud kasutama hakata. Mõne aja pärast kuulnud Veski, et professor pruugib kummalist sõna – *tuvastama*. Selgus, et professor oli Veski pakutud sõna valesti kirja pannud. Muutma seda enam ei hakatud, sest sõna oli juba käibele läinud.

Niiviisi vähe tuntud sõnatüvedest uusi sõnu tuletades ja „vanadesse astjatesse uut viina valades“ ehk tähendussisu muutes loodi hulk sõnu, millela on raske praegust keelt ettegi kujutada.

Näiteks *ajend, ametkond, andmed, arvamus, eelis, elamu, elatis, ennetama, esildis, hageja, hagi, hoius, hüvitis, istung, juhend, juhendama, juhis, jõustama, järgima, kaasama, kasum, kehtima, kehtetu, keskkond, keskus, kohaldama, kogum, kogus, koosnema, koostis, korrastama, käendus, käive, käivitama, laekuma, laenutama, lahkama, leiutama, leiutis, loendama, lõiv, nakatama, nakkus, nõustuma, näidis, omand, omastama, osis, paiknema, paljunema, pärand, sõltuma, taandama, tarbima, tarve, toimik, tõend, tõkend, vaie, võhik, üritus* jne.

Nagu praegu nii seisti ka 1920.–30. aastatel valiku ees: kas minna lihtsama vastupanu teed ja võtta oskussõnu rahvusvahelisest varamust või lähtuda eesti keelest. Esimene, lihtsam viis tähendanuks keele struktuuri kahjustavat võõrsõnade invasiooni, teine – raskem, aga ohutum – nõudis oma keele põhjalikku tundmist, head intuitsiooni, leidlikkust ning pidevat valmisolekut ületada vastuseisu. Valiti teine, raskem tee.

Suur hulk tol ajal võõrsõna asendama soovitatud omasõnu on praegugi aktiivses käibes, näiteks *haldama* – 'administreerima', *eritlema* – 'analüüsima', *kuupäev* – 'daatum', *manduma* – 'degenereeruma', *eristama* – 'diferentseerima', *tegur* – 'faktor', *isend* – 'indiviid', *sisse-, välja-* ja *läbivedu* – 'import, eksport ja transiit', *tõlgendama* – 'interpreteerima', *tarbija* – 'konsument', *salakaup* – 'konterband', *erakond* – 'partei', *osundama* – 'tsiteerima', *teaduskond* – 'fakultet'.

Aastatel 1920–1940 loodud õigussõnavara tekkis suuresti emakeele baasil. Kuid ka siis moodustasid küllaltki kaaluka sõnavaraosa keelde juurdunud võõrsõnad. Samuti ei kinnistunud kõik Veski pakutud omavasted, nt *virge* – 'alarm', *pahv* – 'afekt', *mujalu* – 'alibi', *uhk* – 'hasart', *taaslange* – 'retsidiiv', *pea-äramine* – 'giljotineerimine' jms.

II

Neljakümnendatel aastatel toimus pööre **õiguskeele tõlkepõhise arengu** poole. Nõukogude ajal domineeris vene keel, taasiseseisvumise järel hakati orienteeruma Euroopa õigusele. Olulisi seadusi on tulnud luua võõrkeelsete, saksa- või ingliskeelsete eeskujude najal, mistõttu õiguskeele areng on sattunud sõltuvusse tõlgete kvaliteedist.

Põhitähelepanu on koondunud sõnade täpse tähendussisu määratlemisele ja selle edasiandmisele tõlke kaudu.

See on väga keerukas, sest sõnad võivad olla ühe- või mitmetähenduslikud ehk mono- või

polüseemilised. Monoseemiliste sõnade puhul on kõik lihtne ja selge: üks sõna – üks tähendus. Pole ka mingit kunsti tõlkida. Raskused tekivad siis, kui sõnal on mitu tähendust. Sel juhul peab aitama kontekst.

Võtkem näiteks sõna *kantima*. Ilma kontekstita tekitab selle tähenduse kindlaksmääramine nõutust. Olenevalt sõna kasutusvaldkondadest võib kõne alla tulla mitu tähendussisu:

- 1) servama (nt laudu);
- 2) üle kandi lükkama (nt kiviplaati, kaubakasti);
- 3) ääristama (nt baretti nahaga kantima);
- 4) keerama (nt tuule puhul);
- 5) üle kandma (nt riigi raha erakapitalisse).

Esimene tähendus sobiks nt saetööstuse, teine transpordi, kolmas õmbluse, neljas purjetamise sõnavarasse. Kui räägitakse raha kantimisest, siis on tegu ilmselt mingi petuskeemiga ja asi kuulub õiguskaitsse valdkonda.

Polüseemilise sõna tähendused moodustavad tähendusvälja.

Polüseemiat esineb kõikides keeltes. Tõlkimisel selgub sageli, et sõnade tähendusväljad ei tarvitse eri keeltes kattuda.

Näiteks inglise *control* võib olla nii *kontrollima*, *juhtima*, *järele valvama*, *jälgima* kui ka *reguleerima*. *Nation* võib olla nii *rahvas* kui ka *rahvus*, *national* nii *riiklik*, *riigi-* kui ka *rahvuslik*, *rahvus-*, *nationality* võib olla nii *kodakondsus* kui ka *riikkondsus*.

Tõlkevaste valiku täpsus sõltub tõlkija asjatundlikkusest. Et teksti adekvaatselt edasi anda, peab ta tundma peensusteni mõlemat keelt ning olema kursis ka asjakohase ainevaldkonnaga. See paneb tõlkijale erakordse vastutuse ning asetab ta terminilooja seisusse. Liialdamata võib ütelda, et õiguskeele seisund sõltub suuresti tõlkijate meisterlikkusest.

III

Õiguskeele sõnavara koosneb üldsõnavarast ja terminitest. Termin ehk oskussõna on erialase mõiste keeleline ekvivalent ehk täpselt määratletud mõiste keeleline vaste. Termin võib olla sõna, sõnaühend või pikem fraas. Üldkeeles tavaline, ilukirjanduses lausa taotluslik püüe väljendada üht mõistet mitut moodi ei ole õiguskeelele vastuvõetav. Näiteks *töötasu*, *palk*, *sissetulek*, *teenistus*, mida tavakeeles peetakse üksteist asendama kõlbavateks sünonüümideks, on õiguskeeles eri terminid, mida ei tohi segamini ajada.

Kõigest hoolimata ei saa variantsust täielikult välistada: **sama tähenduse edasiandmist eri sõnaga ehk sünonüumiat tuleb ette ka õiguskeeles.**

Näiteks *abinõusid tarvitusele võtma* ~ *abinõusid kasutama* ~ *abinõusid rakendama* ~ *meetmeid võtma*; *sätestama* ~ (õigusaktiga) *ette nägema* ~ (õigusaktiga) *kindlaks määrama*, *õiguslik* ~ *seaduslik*.

Või võtkem **grammatilised sünonüümid**, nagu *õiguse rikkumine* ~ *õiguserikkumine* ~ *õigusrikkumine*; *heaks tegema* ~ *heastama*, *nõu andma* ~ *nõustama*, *osa võtma* ~ *osalema*, *välja andma* ~ *väljastama*.

Nende kasutamisel ei teki sisulisi arusaamatusi.

Omaette suure sünonüümide rühma moodustavad oma- ja võõrsõnad. **Terminoloogia üldpõhimõtete kohaselt kuuluvad oma- ja võõrtermini paarid lubatavate variantide hulka.**

Võõrsõna kasutamine on õigustatud siis, kui täpne omakeelne vaste puudub või pole see nii kompaktne kui üldtuntud, kerge vaevaga lausesse sobitav võõrsõna. Näiteks ollakse üldiselt harjunud selliste sõnadega, nagu *amnestia, börs, delikt, devalveerima, diplomaatia, direktiiv, dotatsioon, dumping*.

Samas võiks otsustada igati adekvaatse üldtuntud omasõna kasuks näiteks selliste sünonüümide puhul nagu *legaalne ~ seaduslik, õiguslik, defitsiit ~ puudujääk, deponeerima ~ hoiustama, diferentseerima ~ eristama, diskuteerima ~ väitlema, ekspert ~ asjatundja, krediit ~ laen, kreditor ~ võlausaldaja, lokaalne ~ kohalik* jne.

Kõike võõrapärast ei tohiks kriitikameeleta üle võtta. Vältida tuleb tsitaatsõnu ja toortõlkeid.

Omavaste leidmiseks tasub vaeva näha. Autoriteetset ja asjatundlikku abi võib leida Eesti Keele Instituudi väljaandena aastatel 1988–2007 ilmunud seitsmeköitelisest „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust“, kus sõnade tähendused on nende kõikvõimalikes tähendusnüanssides lahti kirjutatud.

Peale üldtunnustatud õigekirjareeglite, sõnaraamatute ja keeleteadlaste soovitude tuleb mõnikord usaldada ka omaenese keeletunnet. Suuremate alaminekute vältimiseks pole aga paremat viisi kui probleemidest kõnelda, suhelda ja asjad selgeks vaielda.

Kasutatud kirjandus

Aime Vettik ja **Rein Kull**. Tagasivaade eesti õigussõnavara kujunemisloole (1920– 1940). Emakeele Selts, Tallinn 2002.

Mitmekeelne õigussõnaraamat (eesti–inglise–saksa–soome–vene). Justiitsministeerium, Tallinn 1998.

[1] Vt J. V. Veski. Keelelisi töid. Tallinn 1958.